

Aspekty psychiatryczno-terapeutyczne transowych rytuałów muzyczno-tanecznych w wybranych tradycyjnych kulturach

The therapeutical and psychiatric aspects of musical-dancing trance rituals in the chosen traditional cultures

Henryk Welcz

Katedra i Klinika Psychiatrii Uniwersytetu Medycznego w Lublinie

Streszczenie

Trans jest terminem medycznym zawartym w rozdziale V Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD – 10) razem z opętaniem i oznacza zaburzenie cechujące się przejściową utratą własnej tożsamości i pełnej orientacji co do otoczenia.

W artykule tym chciałbym zająć się niektórymi tylko znanymi mi zjawiskami transowymi, zależnymi od woli, uwarunkowanymi kulturowo i religijnie w kręgu chrześcijańskim, muzułmańskim i żydowskim.

Tarantyzm jest zjawiskiem religijno-kulturowym o korzeniach średniowiecznych zachowanym do tej pory na południu Włoch. Wiązał się on z wiarą ludu tych okolic w to, że ukąszenie pająka tarantuli występującego w tych rejonach powoduje u ukąszonych osób określoną zmianę zachowania. Tarantela jest tańcem ludowym mającym bardzo wyraźny charakter transowy ze stymulowanym rytmem przez obsesyjny dźwięk bębna – tamburynu i udziałem instrumentu grającego melodię.

Sufizm to odłam mistycznego ruchu wyrosłego na bazie islamu sięgający korzeniami do XIII wieku, czasu życia i działalności duchowego fundatora idei zakonu wirujących derwiszów Moulana Dżalaloddina Rumiego. Taniec derwiszów towarzyszący ceremonii określanej sema należy do grupy tańców rytualnych i może być traktowany symbolicznie jako ekspresja tego co mistyczne pośród istot ziemskich. Celem tańca nie jest wprowadzenie się tylko w stan ekstazy, ale osiągnięcie stanu łączności z wartościami i łaską płynącą od Boga do ludzi.

Żydowska obrzędowość religijna obfituje w rytuały, w których gest i taniec mają ogromne znaczenie, szczególnie w chasydyzmie, mistycznej gałęzi judaizmu. Wesołe ucztę świąteczną, śpiewy i tańce uważano zaś za najważniejsze elementy służby bożej. Tańce trwały aż do osiągnięcia stanu ekstazy, czemu pomagał nasunięty na oczy taśes (chusta z frędzlami) i wirowanie w różnych kierunkach.

Zjawiska transu i ekstazy, które są najczęściej utożsamiane ze sobą zostały przez badaczy przedmiotu nazwane zmienionymi stanami świadomości i oznaczały one pewne stany wywołane czynnikami fizjologicznymi lub psychologicznymi, które charakteryzują się odchyleniem w subiektywnym pojmowaniu rzeczywistości i zmianą w stosunku do przyjętych form zachowania w czasie ich przeżywania. Muzyczno-taneczne rytuały transowe dostrzegane są jako elementy zjawiska katharsis, w ścisłym powiązaniu z kontekstem religijnym.

Słowa kluczowe: trans, etnopsychiatria, tańce tradycyjne

Abstract

Trance is a medical term contained in Chapter V of International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD – 10) together with possession and denotes disorder characterised by transitional loss of own identity and decline of complete understanding of the surroundings.

In this article I want to deal only with some of the known to me phenomena of trance, dependent on will, determined by culture and religion in Christianity, Islam and Judaism.

Tarantism is a religious-cultural phenomenon with medieval roots still preserved in the south Italy. It was connected with a indigenous tribes' belief that a bite of tarantula (wolf spider), common in the area, causes a particular change of behaviour of stung people. Tarantella is a folk dance which has a really pronounced trance character with a stimulated by obsessive sound of small drum – tambourine rhythm and with a participation of an instrument playing the melody.

Sufism is a faction of mystical movement grown on the basis of Islam and reaching with its roots to the 13th century, when lived and worked the spiritual founder of the idea of the Whirling dervishes' order Jalāl ad-Dīn Muḥammad Rūmī - Mowlānā. The dance of dervishes accompanying the ceremony known as the Sema belongs to the group of ritual dances and can be treated symbolically as the expression of what is mystical amongst earthly creatures. The aim of the dance is not to introduce oneself only into a state of ecstasy but to achieve the state of connectivity with merits and spiritual gifts from God to people.

Jewish religious ceremonial abounds with rites in which gestures and dance have a huge importance, especially in Hasidism, the mystical branch of Judaism. Joyful festive feasts, singing and dancing were accounted as the most important elements of the service to God. Dances lasted till the reaching the state of ecstasy, what was supported by the talles put on the eyes and whirling in different directions.

Phenomena of trances and ecstasy, which are frequently identified with each other, were named by the researchers of the subject as changed states of conscience and meant particular states caused by physiological or psychological factors, which are characterised by the deviation in subjective understanding of the reality and the change towards the approved forms of behaviour during experiencing them. Musical-dancing trance rituals are perceived as the elements of the phenomenon of Catharsis, in close connection with a religious context.

Keywords: ethnopsychiatry, traditional dances

Wstęp

Trans jest terminem medycznym zawartym w rozdziale V Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD – 10) razem z opętaniem i oznacza zaburzenie cechujące się przejściową utratą własnej tożsamości i pełnej orientacji co do otoczenia. Innymi cechami transu są: zwięźlenie i przymglenie świadomości, zerwanie lub znaczne zmniejszenie kontaktu ze światem zewnętrznym, obniżenie reakcji na bodźce z otoczenia, dominowanie automatyzmów ruchowych. Obejmuje ten termin w ICD-10, wyłącznie te stany transu, które są niezależne od woli, niechciane i nie zachodzą w sytuacjach akceptowanych ze względów religijnych czy kulturowych [1].

W amerykańskiej klasyfikacji medycznej DSM-IV-TR występują natomiast zaburzenia dysocjacyjne w postaci transu rozumiane jako wyraźna, przemijająca utrata tożsamości i orientacji, powodująca, że człowiek postępuje, jakby był pod działaniem mocy zewnętrznych, jakichś osób, demonów. W odróżnieniu od ICD-10 są to zaburzenia świadomości, pamięci i tożsamości występujące na określonych obszarach geograficznych i w pewnych tylko kulturach [2].

W artykule tym chciałbym się zająć niektórymi tylko znanymi mi zjawiskami transowymi, zależnymi od woli uwarunkowanymi kulturowo i religijnie w kręgu chrześcijańskim, muzułmańskim i żydowskim. Interesujący jest dla psychiatrów ich aspekt terapeutyczny, który powoduje, że pomimo przemian cywilizacyjnych, które zmniejszyły rolę tradycji w życiu człowieka nadal są one obecne i pełnią swoją określoną rolę w życiu różnych społeczności. Ulegają one przekształceniom związanym z uwarunkowaniami społecznymi i przybierają też czasem formy już ściśle zaprogramowane terapeutycznie jeśli organizowane są m.in. w takim właśnie celu przez osoby zajmujące się różnymi alternatywnymi formami leczenia.

Muzyka odgrywa podstawową rolę w religiach, w których doświadczenie religijne związane jest z transem, który łączy się z tańcem odbywanym jako określony rytuał [3]. Taniec był zjawiskiem o wszechogarniającym zasięgu, o początkach sięgających bardzo zamierzchłych czasów. Wywodzące się z pogańskich rytuałów tańce zawierały skądinąd dawno zapomniane elementy egzorcytyczne, były też często formą hołdu składanego siłom natury. Do najbardziej intrygujących cech rytualnej ekspresji tanecznej zalicza się: rytmiczne ruchy ciała, wynikającą z tego ruchu ekspresję akustyczną, począwszy od wybijania rytmu stopami czy dłońmi, a skończywszy na wykorzystaniu różnych orientalnych instrumentów. Taniec odgrywał w dawnych rytuałach rolę kluczową i jako taki integrował wszystkie ich elementy [4].

Tarantyzm i tarantela

Tarantyzm jest zjawiskiem religijno-kulturowym o korzeniach średniowiecznych zachowanym do tej pory w regionie Messapii i Apulii na południu Włoch. Wiązało

się to z wiarą ludu tych okolic w to, że ukąszenie pająka tarantuli występującego w tych rejonach powoduje u ukąszonych osób zmianę zachowania- stawałyby się one albo nieruchawe i śpiące albo pobudzone i wybuchowe w zależności od rodzaju natury pająka. Wyleczenie ukąszonej osoby zwane tarantata, wymagało oprócz utrafienia w odpowiednią barwę odnalezienia właściwej melodii, która mogła stać się skutecznym lekarstwem na chorobę, której pochodzenie wiązano z psychiką. Wierzano też w pośrednictwo świętego Pawła szczególnie czczonego w tym regionie, w uzyskaniu wyleczenia. Ten święty apostoł jak podają Dzieje Apostolskie w czasie pobytu na Malcie był ukąszony przez jadowitą żmiję i poradził sobie z tym w sposób cudowny. Zjawisko rytuałów muzyczno-tanecznych zwanych tarantyzmem występujące w południowych regionach Włoch zostało opisane w odrębnym artykule i mimo, że nie występuje już w takiej postaci to nadal budzi zainteresowanie ze względu na reaktywowanie tańczenia taranteli w ostatnich latach na festiwalach folklorystycznych i przy innych okazjach nie tylko w kraju ich pochodzenia [5].

Tarantela jest tańcem ludowym mającym bardzo wyraźny charakter transowy ze stymulowanym rytmem przez obsesyjny dźwięk bębenka – tamburynu i udziałem instrumentu grającego melodię (skrzypiec, dud, klarnetu) w różnych wariantach. Jest to szybki taniec z rytmem nieparzystym w tempie 3/8 i 6/8, który wykonywany jest przez dowolną liczbę osób głównie kobiet najczęściej bez kontaktu fizycznego tańczących. Zaniknął już dość dawno kontekst kulturowo-obrzędowy wykonywania tego tańca, ale pozostał nadal jego charakter czysto ludyczny, rozrywkowy przerażający się w transowy, przy odpowiednio długim i powtarzającym się przebiegu melodii, ozdobianej w specyficzny sposób przez grających ją doświadczonych muzyków. Towarzysząca temu publiczność przez klaskanie, okrzyki wzmacnia i podtrzymuje aktywność tancerzy i muzyków. Podobnie jest to jak w tańcu flamenco i innych tradycyjnych formach aktywności kulturowej na przykład Romów.

Ryc. 1. Tarantelę tańczą uczestnicy Taboru Domu Tańca w synagodze w Szczepieszynie /fot. K. Welcz/

Suficki taniec zakonu wirujących derwiszów

Sufizm to odłam mistycznego ruchu wyrosłego na bazie islamu sięgający korzeniami do XIII wieku, czasu życia i działalności duchowego fundatora idei zakonu wirujących derwiszów Moulany Dżalaloddina Rumiego. Filozofia Moulany wyrosła z dialogu pomiędzy kulturami: chrześcijańską, starożytnej Grecji, arabską, perską i innymi i wyraża ona idee szczenia tolerancji, zgody i miłości pomiędzy ludźmi.

Taniec derwiszów towarzyszący ceremonii określonej sema należy do grupy tańców rytualnych i może być traktowany jako ekspresja tego co mistyczne pośród istot ziemskich. Celem tańca nie jest wprowadzenie się tylko w stan ekstazy, ale osiągnięcie stanu łączności z wartościami i łaską płynącą od Boga do ludzi.

Podczas tańca derwisz ma głowę pochyloną w kierunku ramienia i zamknięte oczy, a jego biała szata pod wpływem obrotów układa się w kształt rozłożonej parasolki. Podczas tańca-modlitwy praktykujący go obraca się na lewej stopie, prawą unosząc do góry i obraca się wokół osi własnego ciała o trzysta sześćdziesiąt stopni, krążąc od prawej strony do lewej i symbolicznie obejmując jakby w ten sposób miłością całą ludzkość. Ceremonii sema towarzyszy odpowiednia muzyka wykonywana przez zespół grający na arabskim flecie (ney), rebab – instrumencie trzystrunowym, bębenku i rodzaju cytry (kanun). Grane melodie stają się w trakcie ceremonii symbolem głosu Boga, który ma za sprawą brzmienia instrumentów przemawiać do zebranych. Swoją wirowy taniec rozpoczynali derwisze od przy dźwiękach fletu, najpierw z rękami skrzyżowanymi na piersiach, tak, że prawa dłoń spoczywała na lewym ramieniu, lewa zaś na prawym, a po krótkiej chwili, rozkręciwszy się, rozkładali ręce wznosząc prawą nad poziom ramienia, a dłonią odwróconą wnętrzem do góry i otwartą celem wychwytywania dobroczynnych fluidów niebiańskich, natomiast dłoń lewej ręki opuszczali ku ziemi, aby w ten sposób pozwolić przepływającym przez ich ciało fluidom spłynąć z powrotem do świata zewnętrznego. Dwa koncentryczne kręgi wirujących tancerzy symbolizowały ruch sfer niebieskich, a ich obroty odzwierciedlały cykliczne następstwa pór roku. Niekiedy w tańcach tych uczestniczyły również kobiety, tańczący nigdy jednak nie dotykali się, poruszając się w powolnym rytmie w dwóch grupach wykonujących te same układy taneczne.

Skomplikowana ceremonia przepełniona jest głębią i rozwiniętą symboliką, która obejmuje miejsce, czas, strój, jak też sam taniec derwiszów. Rozwija się ona i osiąga szczyt, kiedy wszystko razem – poezja, muzyka oraz taniec – stają się zintegrowaną całością, stanowiącą duchowe ćwiczenie i emocjonalne zbliżenie do Boga [6].

Taniec chasydzki

Żydowska obrzędowość religijna obfituje w rytuały, w których gest i taniec mają ogromne znaczenie. Chasy-

dym jest ruchem w obrębie judaizmu, powstał on w XVIII wieku na Ukrainie i cechowała go niezwykła poetyckość wynikająca z ducha mistycyzmu, który uwalniał ludzi od codziennych kłopotów i przenosił na wyżyny prowadzące do wiecznego szczęścia w niebie. Wesołe uczty świąteczne, śpiewy i tańce uważano zaś za najważniejsze elementy służby bożej.

Podstawową formą taneczną było koło, co podkreślać miało równość wszystkich modlących się. Rozpoczynano od śpiewu pieśni monosylabicznej zwanej niggunem, taniec zaczynał się wolno od miarowego kołysania. Wraz z przyspieszaniem tempa śpiewu ruchy chasydów przybierały na sile i rozwijały coraz trudniejsze formy. Charakterystyczne było wirowanie, skoki, podskoki, wyrzuty nóg, ruchy dłoni i rąk skierowane do nieba. Taniec trwał aż do osiągnięcia stanu ekstazy, czemu pomagał nasunięty na oczy tałas (chusta z frędzlami). Podstawowym trzymaniem w tańcu chasydzkim przy ustawieniu tańczących do środka koła był chwyt za ramiona stojących obok tancerzy. Natomiast w ustawieniu tancerzy bokiem do środka koła trzymano zazwyczaj jedną rękę za ramieniem poprzednika, drugą zaś czyniono różne gesty. Podczas kołysania podniesione w górę ramiona i ręce często wykonywały wyraziste ruchy, połączone z klaskaniem lub pstrykaniem palców. Niektórzy tancerze wykonywali ruch obrotowy dookoła własnej osi, chwytając poły swojego chałatu, co sprawiało wrażenie rozpostartych w locie ptasich skrzydeł. Charakterystyczne były też ruchy dłoni, obroty wykonywane ze specyficznym układaniem się palców. Ruchy ciała, rąk i dłoni były od początku do końca całkowicie zespolone ze stanem umysłu tańczącego chasyda [7].

Analiza psychiatryczna muzyczno – tanecznych rytuałów transowych

Zjawiska transu i ekstazy, które są najczęściej utożsamiane ze sobą zostały przez badaczy przedmiotu nazwane zmienionymi stanami świadomości (A. Ludwig) i oznaczały one pewne stany wywołane czynnikami fizjologicznymi lub psychologicznymi, które charakteryzują się odchyleniem w subiektywnym pojmowaniu rzeczywistości i zmianą w stosunku do przyjętych form zachowania w czasie przeżywania tych stanów. A. Ludwig podał dziesięć cech charakteryzujących te zjawiska: przyśpieszenie myślenia, zaburzenie poczucia czasu, utrata kontroli poczucia realności, zmiana emocjonalnej ekspresji, zmienione odczuwanie ciała, zaburzenia spostrzegania, zmiany myślenia i znaczenia, zdolność odczuwania czegoś niewypowiedzianego (specyficznego kontaktu z naturą i innymi ludźmi), poczucie odmłodzenia i nadsugestynowość (zaburzoną w jednym kierunku odbierania bodźców) [8]. Zimbardo wymienia natomiast jako cechy charakterystyczne wspólne dla różnych zmienionych stanów

świadomości takie jak: zniekształcenie procesów percepcyjnych, poczucia czasu, oraz obrazu własnego ciała, poczucie obiektywności i wykroczenia poza granice własnego ja, poczucie prawdy niewymagające zewnętrznego potwierdzenia, pozytywna jakość emocjonalna, paradoksalność, niemożność wypowiedzenia swoich doznań słowami, zjednoczenie i zespolenie [9].

Zmienione stany świadomości nie mają pełnej fizjologicznej interpretacji, można tylko przypuszczać, że są one skutkiem uaktywnienia bardziej pierwotnych struktur ośrodkowego układu nerwowego, czyli że w istocie mogą prowadzić raczej do degradacji niż rozwoju świadomości, co jednak w pewnych warunkach może wpływać relaksująco i integrująco na psychikę doświadczających ich osób.

Zakończenie

Przedstawione w tym artykule niektóre tylko przykłady muzyczno – tanecznych rytuałów transowych należą do marginalnych zjawisk kulturowych, ale budzących ciągle żywe zainteresowanie różnych badaczy z uwagi na obecność wielu interesujących przykładów przetrwałych dawnych tradycji, obecnych jeszcze w codziennym życiu różnych grup religijnych. Ich znaczenie terapeutyczne było dostrzegane tylko jako element katharsis, w ścisłym powiązaniu z kontekstem religijnym.

Czy trans jest wynikiem regresji, czy zawiera wymiar rozwojowy, czy może być terapeutyczny? Zdecydowanie tak, jeśli wywołany jest bez udziału substancji psychoaktywnych i ma wymiar religijny usytuowany wokół monoteistycznych wierzeń o tysiącletnich tradycjach. Czy można go dzisiaj wykorzystać w celach terapeutycznych? Uważam, że nie, ponieważ musi istnieć określony kontekst kulturowy do tego żeby mogły się

pojawiać zjawiska transu i ekstazy. Są one incydentalną formą, dostępną kiedyś i teraz tylko dla wybrańców, którzy są w stanie poświęcić wiele czasu i wysiłku do osiągnięcia tych stanów albo zbliżenia się do nich. Nieprzypadkowo ludzie sięgają po środki psychoaktywne, żeby osiągnąć zbliżone efekty. Jest to łatwiejsze, dostępne dla większego grona ludzi, ale pozbawione wymiaru religijnego i kulturowego wiedzy w ślepą uliczkę złudzeń i destrukcji, której kresem jest samozniszczenie.

Piśmiennictwo

1. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych, rewizja dziesiąta, rozdział V. Kraków: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Versalius”; 1994.
2. Kaplan H.I., Sadock B.J., Sadock V.A. Psychiatria kliniczna, Wrocław: WM Urban i Partner; 2004.
3. Jesteśmy nieokrzesani. Rozmowa z prof. Leszkiem Kolankiewiczem. Czas Kultury, 2004; 2-3.
4. Żmizdiński J. Muzyka rytuału, Czas Kultury, 2004; 2-3.
5. Welcz H. Analiza psychoterapeutycznego znaczenia zjawiska rytuałów muzyczno-tanecznych na przykładzie praktyk tarantyzmu z południowych Włoch. Bad. Schizofr., 2007.
6. Zielińska J. Ścieżka do Boga. O tańcu zakonu wirujących derwiszów. Didaskalia, 2008; 85/86: VI-VIII.
7. Łumiński J. Tańce i obrzędy żydowskie. Akcent, 1987; 3.
8. Kokoszka A. Poznawcze, fizjologiczne i psychoterapeutyczne aspekty „zmienionych stanów świadomości”. Psychoterapia, 1982; XLII.
9. Zimbardo Ph. Psychologia i Życie. Warszawa: PWN; 1988.

Correspondence address

Henryk Welcz
Katedra i Klinika Psychiatrii UM w Lublinie,
Lublin, ul. Głuska 1, 20-439 Lublin